

De dorpsbranden van 1725 en 1766

Ineke de Ronde

In de achttiende eeuw is Hilversum twee keer getroffen door een grote brand. Die van 1725 was al erg, maar bij de veel grotere brand van veertig jaar later leek het er zelfs op dat het hele dorp verwoest zou worden.

In een elendige staet

Op 30 april 1725 om een uur of een 's middags brak brand uit in een huis aan de Groest. In minder dan drie uur tijd brandden zestig huizen af. De berichtgeving was niet snel in die tijd. Pas op 12 mei berichtte de *Oprechte Haerlemsche Courant* hierover, drie dagen later gevolgd door de *Amsterdamse courant*. Behalve de huizen waren vijftien schuren en diverse koopmansgoederen verloren gegaan. Beide kranten meldden dat er meer dan 120 huisgezinnen waren geruïneerd, dat de schade werd geraamd op enige duizenden guldens en dat het dorp in een *elendige staet* was. Amsterdam berichtte ook dat er twee kinderen en veel vee waren verbrand. Overigens stond in dezelfde editie van de Amsterdamse krant een ander (langer) bericht: het Hilversumse dorpsbestuur gelastte in verband met de droeve omstandigheden de *gewone Kermistyd* dat jaar af. Die zou kort daarna zoals elk jaar rond Pinkstereen plaatsvinden, maar het houden ervan werd gezien de omstandigheden niet gepast gevonden.

Verder weten we eigenlijk weinig over deze brand, met name omdat bij de volgende brand vrijwel alle lokale archieven verloren zijn gegaan. Dominee Van Yssum schrijft over deze brand in 1770 min of meer hetzelfde, al dateert hij de ramp een dag later. De overheid, destijds de *Staten van Holland en Westriesland*, besloot tot kwijtschelding van een paar belastingen op zaken zoals zeep, zout en turf om het dorp bij deze ramp financieel te helpen, maar het verzoek om te mogen collecteren werd niet gehonoreerd.¹

Bij de berichtgeving over de brand van 1766 stond dat die brand in hetzelfde pand, tussen de Herenstraat en de Veerstraat, ontstaan was als die van 1725, maar de vraag is of dit klopt.

Verponding

In de achttiende eeuw heette de belasting op onroerende zaken verponding. Die werd vastgelegd in het verpondingskohier. In 1732, dus zeven jaar na de brand, was een nieuwe inventarisatie van de huizen gereed voor de nieuwe verponding. De laatste keer dateerde uit 1632. Toen telde Hilversum 146 huizen, nu was het hoogste nummer 462. Hilversum was in honderd jaar dus enorm gegroeid. Het waren overigens niet alleen woningen. Ook de kerk, molen, twee pakhuizen, een paar schuurtjes en loodsjes bij de Vaart en een door schout Bouman gebouwde stal aan de Kerkstraat kregen een huisnummer. De onderwijzer woonde in de dorpsschool en de dorpsdiender in het gerechtshuis. In 1732 telde het dorp 450 huizen of gebouwen die bewoond werden. Het betreffende verpondingskohier vermeldt, behalve de aanslag en de eigenaar ook de huurwaarde, of en in hoeveel delen het pand verhuurd was en ook de panden die sinds 1718 gebouwd waren. Sinds dat jaar waren er 79 nieuwe huizen toegevoegd, waarvan 51 vanaf 1725. Het valt te verwachten dat op zijn minst een deel van de bij de brand verloren gegane huizen herbouwd zou zijn. De nieuwe huizen uit de periode na de brand zouden dan een indicatie kunnen geven van de plek van de brand. Opval-

Ingekleurde plaat van de brand van 1766 in Hilversum door Vinkeles/Bogerts.

Herdruk 1925 plaat uit 1725 (SAGV coll Kuijper no. 21)

De (pre)kadastrale kaart van 1824. In groen aangegeven de nieuwe huizen, die in de periode 1725-1732 werden gebouwd. De zes huisjes in de buurt van de cirkel hebben er maar kort gestaan.

lend in de lijst is het aantal nieuwe huizen aan de Leeuwenstraat (het hele oneven deel) en het daar in de buurt gelegen gebied, 24 in totaal. Dat doet vermoeden dat de brand van 1725 ter hoogte van de Leeuwenstraat is begonnen.

Dit biedt geenszins zekerheid. In een bericht uit het einde van de eeuw² komt een huis van molenmeester Vlaanderen aan de orde, dat bij de brand verloren was gegaan. In 1732 bezat hij alleen een huis aan de Koornstraat. Het wordt niet als nieuw vermeld, mogelijk woonde hij ten tijde van de brand elders. Tenzij de na de brand herbouwde huizen niet aangemerkt werden als nieuw, lijkt

het onaannemelijk dat de brand van 1725 op de genoemde locatie tussen de Herenstraat en Veerstraat begonnen is.

Brandgevaarlijk

Interessant is ook de melding dat de schade enige duizenden guldens was. Zelfs voor die tijd lijkt dat laag. We kennen de toenmalige waarde van de huizen nauwelijks, maar het transport van het huis op de hoek van de Kerkstraat en Kerkbrink in 1719 voor 3.450 gulden en één voor 1.080 gulden geveild huis bij de Kei tien jaar later geven wel een indicatie, dat de schatting veel te laag was of dat

de zestig verbrande huizen gemiddeld erg klein waren. De opstellers van het verpondingskohier van 1732 geven nog een toelichting: *dat in dit dorp de huijse meest sijn gedekt met rieden daeke; en dat wij dus veel brand onderhevigh sijn gelijk daarvan de bedroefde ondervindingen nogh swaar drukken, soo van de jaaren 1719 en 1721, dog voornamentlijk in de jaare 1725 en verder temeer dewijle wij het water uijt diepe putten moeten putten of pompen. Over de branden uit 1719 en 1721 is geen informatie gevonden.*

De Hilversummers wisten waar ze aan toe waren. Dat blijkt ook uit een akte uit 1753. Bij de verkoop van een huis aan de Veerstraat bedong de verkoopster naast de verkoopprijs van 1.500 gulden een jaarlijkse betaling van 80 gulden. *Dog bij aldien het quame te gebeuren dat bij eene onverhoopte brand het gemelde huijs quame te verongelukken, zou het bedrag teruggebracht worden naar twintig gulden.* Voor zover bekend werden na de brand van 1725 geen richtlijnen opgesteld om nieuwe huizen een minder brandgevaarlijke dakbedekking te geven. Het aantal nieuwe huizen nam overigens na nog vijftien nieuwe panden in de jaren dertig beduidend af. Slechts drie in de tien jaar daarna en in het volgende decennium geen enkele. In de jaren zestig werd er weer gebouwd: drie nieuwe huizen werden opgenomen in het verpondingskohier en zeker nog een was opgeleverd, maar had nog geen nummer gekregen toen het noodlot toesloeg.

25 juni 1766

Er waaide een sterke zuidoosten wind die woensdag toen slager Hartog Michielsz kort na de middag in zijn achterhuis aan de Groest vet aan het smelten was. Ongetwijfeld had hij dat veel vaker gedaan, maar deze keer ging het mis. Het vet vatte vlam, het achterhuis stond al snel in brand en het vuur sloeg over naar belendende percelen. Met vereende krachten werden pogingen ondernomen om het vuur tot staan te brengen, maar naburige putten en pompen waren al snel onbruikbaar door de uitslaande vlammen. Door de harde wind was er eigenlijk geen houden aan en de vrees bestond, dat huizen op grotere afstand ook wel eens gevaar konden lopen. Instortende daken zorgden voor een kolom van brandende delen, die door de wind werden verspreid. Het in veiligheid brengen van zieken, ouderen en kinderen, maar ook goederen kreeg een hogere prioriteit dan pogen het vuur tot staan te brengen. Al werd hierbij soms een verkeerde keuze gemaakt. Een man bracht zijn blinde vrouw naar een huis dat naar verwachting buiten de gevarenzone lag. Hun eigen huis bleef gespaard, terwijl het veronderstelde veilig onderkomen, met de vrouw, alsnog in vlammen opging.

Veel mensen sleepten hun kostbare bezittingen naar de kerk op de Kerkbrink. Het was onvoorstelbaar dat een dergelijk solide gebouw ook ten prooi zou vallen aan de

Willem Writs tekende in 1763 dit plaatje van de Kerkbrink. Het rechthuis was in die tijd nog een eenvoudig gebouwtje zonder bordes. Van de gebouwen op de plaat bleef tijdens de brand van 1766 alleen het tuinhuisje tussen kerk en gebouw rechts gespaard. (coll Museum Hilversum)

Kort na de brand bezocht Willem Writs nogmaals Hilversum en tekende de ruïne van de Kerkbrink. (coll SAGV)

vlammen. Er bleef niets anders over dan hopen dat de wind zou gaan liggen en in elk geval niet zou draaien.

Ooggetuigeverslag

Een kleine twee weken na de brand verscheen in *de Filosooph*³ een ingezonden brief van een anonieme getuige. Het is onbekend waar hij vandaan kwam die woensdag aan het eind van de middag en wat zijn doel was. Niet uit 's-Graveland in elk geval, want daar stuurde hij zijn knecht met de paarden heen, terwijl hij te voet verder ging. Hij was geschokt door wat hij buiten Hilversum al aantrof. Veel mensen waren naar het open veld gevluht en liepen hem met een verwilderde blik tegemoet. Ze sloegen zich op de borst en trokken hun haren uit. De stroom mensen die een veilig heenkomen zocht op het open veld bleef aanhouden. Over wat hij in het dorp aantrof schreef hij: *nooit heb ik zo veele elende by malkander gezien, nooit ben ik, door eenig voorwerp, derwyze getroffen geweest. Het Dorp, op verscheide plaatsens tevens in den brand, terwyl een vry sterke wind in de Vlammen blies, werd door eene algemeene vernieling bedreigd.*

De kerktoren was al vroeg in brand geraakt en de spits stortte met donderend geraas neer, wat nieuwe verslagenheid teweegbracht. Ook de kerk brandde af. Het vuur was zo hevig dat de grafzerken in de kerk barstten en de beenderen vlam vatten en tot as vergingen.

De vrees dat de wind zou draaien werd niet bewaarheid. Volgens de briefschrijver had vooral schout Hoogeveen uit Laren veel gedaan om de brand zoveel mogelijk te beperken en hij had waardering voor de heer Straalman uit 's-Graveland, die een van de getroffenenen in zijn rijtuig meenam en bij hem een veilig onderdak gaf. Ook prees hij het voorbeeld van mevrouw Bikker, die een wagen met brood stuurde en de vele Hilversummers, wier huis was blijven staan, die onderdak boden aan de van huis en haard beroofden. Hij schreef *die Geest van secte en party-schap, welke anders de Christenheid zo jammerlyk verdeelt, week voor een Menschelyk mededogen, en Roomschen en Onroomschen beschouwden malkanderen niet anders dan als Christenen en Me-*

Gezicht op het afgebrande dorp Hilversum door Johannes van Drecht (1737-1807), vervaardigd 6 juli 1766. (coll Six A'dam)

deburgers. Hij eindigde zijn brief met een oproep om geld in te zamelen om de nood te lenigen.

Berichtgeving

Sneller dan veertig jaar eerder verspreidde het bericht van de ramp zich door het land. Ongetwijfeld kwam dit ook door een frequentere verschijning van de nieuwsbladen, maar nog altijd ging er een paar dagen overheen. Amsterdam en Haarlem wisten het nieuws op 28 juni te melden, dankzij een brief van twee dagen eerder uit Hilversum. De inwoners van Leiden konden dit pas twee dagen later vernemen, de Groningers op 1 juli en in Leeuwarden nog een dag later. Van verslaggevers ter plaatse was geen sprake, deze plaatsen baseerden hun berichtgeving op het gepubliceerde in Amsterdam en brieven die ze ontvingen. De redacteuren moesten de lezers wel uitleggen waar Hilversum lag. Zowel in Haarlem als in Groningen schreef men dat Hilversum een zeer florissant dorp in Gooiland was, twee uur van Naarden en circa zes uur van Amsterdam. Leiden noemde het een *ryk dorp omtrent zes uren van hier.*

De berichtgeving in de kranten kwam groten-deels overeen. Elke krant vond het belangrijk om

Ets van de ruïne na de brand met initialen M.H. (Universiteitsbibliotheek Leiden)

te melden dat de slager een jood was, dat de brand begonnen was in hetzelfde huis als veertig jaar eerder en dat de schade werd becijferd op zeker zes Tonnen Gouds. Ook het aantal verbrande huizen, variërend van meer dan 200 tot 203 kwam vrijwel overeen, al maakte Leeuwarden er 300 van. Haarlem deed een poging om het relatieve aantal aan te geven. Op 28 juni was dat ruim de helft van het dorp en drie dagen later stond in de *Opregte Haerlemsche Courant*, dat er nog maar een derde over was.

Alle berichten gaven in elk geval duidelijk weer, dat Hilversum door een enorme ramp getroffen was.

Ontreddering

Het gat dat geslagen was, was groot, maar ook de solidariteit was enorm. De niet getroffen plaatsgenoten schoten te hulp en stelden hun huizen open om gedupeerden onderdak te bieden, in sommige huizen waren veertig tot vijftig mensen te vinden.

Aan geestelijke bijstand en medische verzorging ontbrak het nogal. Dominee Van der Voort verloor vrijwel alles en vertrok een dag na de brand naar familie in Amsterdam. Veel Hilversummers, het overgrote deel van de bevolking was katholiek, zochten vermoedelijk geestelijke bijstand bij de pastoor. Op medische hulp viel direct na de brand nauwelijks te rekenen. Van de drie dokters in Hilversum

hadden er twee - Reinier du Bois op de hoek 's-Gravelandseweg/Schoutenstraat en Hendrik Smit aan de Oude Torenstraat - hun huis en verdere bezittingen in vlammen op zien gaan, terwijl dokter Cordemans wel zijn huis op hoek van de Kerkstraat en 's-Gravelandseweg behouden had, maar zijn bezittingen, elders ondergebracht, verloren zag gaan. Beroofd van hun hulpmiddelen konden de dokters dus nauwelijks iets uitrusten.

De plaatselijk voedselvoorziening was ernstig getroffen. Bij de brand gingen drie bakkerijen - twee in de Herenstraat en een aan de 's-Gravelandseweg - verloren. Van de zes grutterijen bleef die in de Herenstraat (ter hoogte van de latere City-bioscoop) ternauwernood gespaard. De weduwe Matthijs Haan en Cornelis Haan zagen hun grutterijen, respectievelijk aan de Langestraat hoek Kruissteeg en in de Koornstraat, in vlammen opgaan. Voedselhulp van buiten was noodzakelijk en die kwam snel op gang. Dagelijks arriveerden wagens met proviand. Het was echter wel duidelijk dat het dorp deze ramp niet op eigen kracht te boven kon komen.

Van *Hilversum* heeft men thans veel berichten wegens het deerlyk Onheil, in onze voorige gemeld, dat Dorp den 25 dezer overgekomen. De Brand was ontrent in 't midden van 't zelve by een Joden Slager, en wel in 't zelve huis, ontrent, waarin voor 40 Jaaren mede een zwaare Brand zyn aanvang nam. Thans is dat Huis tsaan gebleven, en heeft enkel met Acaerius de nant-bytende Huizen aangelookt. Het afgebrande Vak is zo groot, dat van 't gantsche Dorp slechts een derde gedeelte overig gebleven is. Een schets dier verwoesting te geven, is niet doelyk, vermits die, welke zich derwaards begeeven hebben, het doerniswaardig gezicht van de Overblyffels der Verbrande Huizen niet genoeg kunnen uiedrukken. Twee menschen zyn by dat onheil overgekomen. De Predicant Arn. vander Voort, die zyne Bibliothek en Goederen in de Kerk deed brengen, gelyk ook meer andere, die hunne Goederen in en om de Kerk in veiligheid dagen te bergen, doch helaas! dat Gebouw mede in Brand gerakende en inlorende, verbrandden ook die Goederen, waar door onder anderen de Predicant en zyne Huisvrouw niets, dan 't nachgewaad, waarin zy waren, behouden hebben. De Molensar, die te midden in den gloed zyne Molen door den vang liet lopen, heeft mede zyn Huis verloren, doch den Molen behouden. De Gegoedite Lieden hebben het meel geleden, die anderzins de Nooddyden den het eest en beit affintentie zouden hebben kunnen doen, doch van hier en van het nabuurig Amsterdam en andere omgelogene Steden en Dorpen zyn tot troost der ongelukkigen reeds eenige Wagens met Levensmiddelen en verdere Behoeftens aangekomen, die door aanzienlyke Lieden, met medelyden bewogen, derwaards zyn gezonden. Men verhaalt dat reeds a Gedeputerden na 's Hage zyn vertrokken, ten einde van de Hooge Overigheid de Permissie te erlangen, eens Collectie te mogen doen, om die Plants, zo vermaat wegens haare Fabrieken, op te bouwen, en zo veel mooglyk zy, te herstellen. De verdere byzonderheden zyn te menigvuldig om alhier gemeld te worden. De eerste begroting der geleden Schade op 600 duizend Guildens acht men veel te gering, wordende dezelve op meer dan een Millioen geschat.

Bericht in de *Opregte Haerlemsche Courant* van 1 juli.

Het verwoeste gebied ingetekend in de (pre)kadastrale kaart uit 1824. In die tijd stonden er meer huizen. Bijvoorbeeld het latere woonhuis van Albertus Perk aan de 's-Gravelandseweg. Ook de twee huizen aan de Kruissteeg hoek Langestraat, waar de brandgrens dwars doorheen loopt, dateren van na brand. Met dank aan G. Timmer, team Gegevenshuis, gemeente Hilversum.

De locatie van de huizen

Ook al weten we dankzij de lijsten die na de brand van 1766 zijn opgesteld om welke huisnummers het ging, daarmee is de locatie van die panden nog niet vastgesteld. De nummering was doorlopend volgens de looproute van de belastingambtenaar. In 1807 werden de huizen hernummerd volgens hetzelfde principe, maar met een heel andere route. Van die huizen weten we de locatie, maar helaas is niet vastgelegd welke nieuwe nummers met de oude correspondeerden.

Het uitzoeken van de locatie van de huizen ten tijde van de brand vergde heel wat puzzelwerk. Een van de weinige stukken die de brand hebben overleefd, is het lokale verpondingskohier, waarin van 1735 tot ongeveer 1775 is bijgehouden wie welke panden in bezit had. Ook in 1809 is zo'n kohier aangelegd. Om aansluiting te vinden tussen oude en nieuwe nummering moest dus de eigendom gevolgd worden van de panden en dat betekende het doornemen van alle transportaktes. Dat is echter niet voldoende, want daarbuiten ging eigendom ook over via erfscheiding, huwelijk of testament.

Wat dit onderzoek extra gecompliceerd maakte, is dat er vóór 1802 nooit huisnummers werden vermeld. Het was voldoende om aan te geven in welk van de vier kwartieren het huis stond en wie de burens waren, al werden de windstreken soms wel eens door elkaar gehaald. Maar zelden nam men een straatnaam op, alleen de Leeuwensteeg, het Noordse Bosje en de Zeedijk werden consequent vermeld.

Nu de locatie van ongeveer 90 procent van de oude panden is gevonden, is het mogelijk om in beeld te brengen hoe groot het gebied was dat in 1766 door brand is verwoest.

Lijst van 1766.

Dit is de Lijst van het guld geboomen, met de Buislen Langt
Derwegen van den Awaard Bracht Brinnen, Millen, Voorde
Orghelkrijge Verbranding van den 25 Junij 1767

27 Junij	143-6-0	16 Julij	21-12-0	4 Augst.	29-7-0
28 Junij	166-19-12	17 Julij	63-14-0	5 Augst.	11-10-4
29 Junij	485-5-0	18 Julij	52-4-0	6 Augst.	7-16-0
30 Junij	154-9-0	19 Julij	85-17-0	7 Augst.	23-0-10
1 Julij	186-13-6	20 Julij	122-7-0	8 Augst.	3-14-2
2 Julij	381-0-6	21 Julij	12-0-10	9 Augst.	19-17-0
3 Julij	154-15-0	22 Julij	16-0-12	10 Augst.	33-2-4
4 Julij	187-17-0	23 Julij	31-10-0	11 Augst.	6-16-14
5 Julij	120-2-6	24 Julij	57-12-0	12 Augst.	10-16-0
6 Julij	238-1-0	25 Julij	17-19-6	13 Augst.	21-12-12
7 Julij	51-0-0	26 Julij	46-9-4	14 Augst.	7-0-0
8 Julij	87-13-6	27 Julij	54-0-0	15 Augst.	Niets
9 Julij	380-2-14	28 Julij	13-9-10	16 Augst.	1-0-0
10 Julij	104-0-4	29 Julij	29-16-0	17 Augst.	21-6-2
11 Julij	55-13-14	30 Julij	18-17-4	18 Augst.	4-11-6
12 Julij	145-14-14	31 Julij	9-2-14	19 Augst.	29-14-4
13 Julij	124-5-0	1 Augst.	29-12-14	7 Ber.	7 Aug 17-4-2
14 Julij	132-18-14	2 Augst.	20-4-0	16 Ber.	15-10-0
15 Julij	35-7-4	3 Augst.	30-11-0	18 Ber.	3 Ber. 9-10-6
<hr/>		3056-3-4		733-19-2	
<hr/>		3056-3-4		282-12-2	
<hr/>		3056-3-4		733-19-2	
<hr/>		3056-3-4		4072-14-0	

Houten, 1767

Van 27 juni tot 18 september stonden bussen langs de wegen, waarin vrijgevege passanten geld konden doneren. Waar die precies stonden, is onbekend. Vooral de eerste weken was de opbrengst groot. (SAGV coll Perk)

Collecte

Het initiatief om geld in te zamelen werd al snel genomen. Vrijgevege landgenoten konden geld deponeren in zakken langs de wegen. Hoe dat precies georganiseerd was en welke controle plaatsvond is onbekend, maar deze vorm van collecteren bracht tussen 27 juni en 18 oktober 4.072 gulden op. Deze opbrengst zou worden ge-

bruikt voor de wederopbouw van het rechthuis.

Ook werd direct een verzoek gedaan om te mogen collecteren in de plaatsen in de provincies. De Staten van Holland en Westvriesland gaven hiervoor op 4 juli in een resolutie toestemming. De dorpsbestuurders mochten zelf bepalen waar ze gingen collecteren: alwaar zy zullen oordeelen zulks met vrugt te kunnen doen. Nadere bepalingen

53999-17-8	Amsterdam	53999	17	8
	Amsterdam	493	2	8
183-43-0	Amsterdam	32	19	2
	Holl. Linnen	383	18	
632-14-8	Narden	637	12	
	Gravendam	368	10	12
	Weesp	951	7	2
	Stuyven	529	4	10
	Laaren	119	9	8
	Stuyven Bijkamer	14	8	8
	N. Nijmegen	444	11	
		57333	12	30

Zoals te verwachten was, werd bij de collecte het grootste bedrag in Amsterdam opgehaald. Den Haag gaf 16.271, Utrecht 3.663, Haarlem 3.240 en Dordrecht 3.020 gulden. Van Broek in Waterland en Alkmaar ontvingen de gedupeerden meer dan duizend gulden. De overige plaatsen bleven (ver) onder de duizend gulden. Van de omliggende plaatsen valt vooral de opbrengst in Weesp op. (SAGV coll Perk)

volgden op 11 juli. De Hilversummers zouden zelf de dorpen en steden benaderen en voor hun inzet geen daggelden ontvangen, alleen reiskosten. De gecollecteerde gelden gingen naar de *gemeene landsmiddelen*, zodat de overheid kon bepalen hoe en wanneer het geld uitgekeerd werd. Daarvoor werd in een later stadium boekhouder Van der Pot in Hilversum gestationeerd. Het was een enorme logistieke operatie. Elke plaats werd aangeschreven en bezocht door twee vertegenwoordigers van het dorps- en kerkbestuur. De plaatselijke regenten bepaalden in overleg wanneer de collecte gehouden zou worden. In Weesp was dat bijvoorbeeld op dinsdag 26 augustus. De binnenvader van het weeshuis werd aangesteld om met twee weeskinderen het geld te tellen. Bij de collecte in de drie kerken de zondag ervoor werd 951 gulden opgehaald, het grootste bedrag van de omringende plaatsen. De totale opbrengst van de landelijke collecte kwam uit op 107.882 gulden, waarvan Amsterdam met 54.000 gulden de grootste bijdrage leverde.

Meer leed

De brand had volgens de berichtgeving twee slachtoffers geëist: een blinde vrouw en een kind. Voor de vrouw is alleen een declaratie van een doodskist te vinden. Het kind is vermoedelijk het kind van Jan van Wulven. Het werd volgens het Hilversums 'begraafboek' op 28 juni in Laren begraven. Over gewonden meldden de kranten niets, alleen Jacob Bicker Raije schreef in zijn dagboek dat er velen gewond waren gevallen. In juli zijn zeker drie volwassenen en negen kinderen overleden, maar het is goed mogelijk dat het werkelijke aantal veel hoger was. Zwaargewonden zullen naar hospitalen in de omgeving zijn ge-

bracht en daar zijn overleden.

In sommige kranten was sprake van een man, die door een vallende gevel geplet was. Mogelijk was hij niet dood, maar zwaar gewond en is hij later aan zijn verwondingen bezweken. Het kan dan gaan om Anthony Hendriksz Vermoole, die op 30 juni overleed. Hij was geen huiseigenaar, maar woonde vermoedelijk bij zijn broer Roelof, die zijn drie huizen kwijt was. Binnen een maand werd ook een kind van Anthony begraven. In die tijd werden de doden in de kerk of in de hof daaromheen ter aarde besteld. Men moest nu uitwijken naar naburige plaatsen, in de helft van de gevallen was dat Laren. Dokter Smit, die in augustus overleed, werd bijgezet in een graf van familie van zijn vrouw Antje Winkler in de kerk in Ankeveen.

Het is lastig te achterhalen hoeveel sterfgevallen er waren dat jaar. Het begraafboek, dat direct na de brand werd aangelegd, bevat 22 inschrijvingen, evenveel als het begraafboek van Laren, maar het zijn niet altijd dezelfde personen. In de 'doodboeken' van de rooms- en oudkatholieke kerk komen weer andere namen voor. Overigens is het opvallend, in elk geval in 1766 en 1767, dat maar zelden rooms-katholieken, die buiten Hilversum moesten kerken, ingeschreven werden in het Hilversumse begraafboek.

Zeker 44 Hilversummers, onder wie dertig kinderen, overleden dat jaar. Of en hoeveel daarvan gewond zijn geraakt bij de brand is onduidelijk, maar veel gezinnen kregen na de materiële schade nog veel leed te verwerken. Van twee kinderen in juli hadden de ouders geen huis, maar wel schade opgegeven, de weduwe Gerrit Smalenburg verloor een maand na haar beide huizen twee kinderen. Hendrik van Os raakte zijn drie huizen kwijt en

moest in oktober zoon Jannes begraven. In dezelfde maand begroef Lambert de Rijk, die een huis in de Herenstraat had gehad, vrouw en kind. Nog drie anderen kregen na het verlies van hun huis de dood van een kind te verwerken.

Voor Ebbe Nieuwenhuizen werd het wel een heel zwaar jaar. De brand had zijn woning aan de Havenstraat ver-

woest en in december overleden maar liefst vier van zijn kinderen.

Kerkloods

Het doorgaan van de zondagse eredienst na de brand had grote prioriteit. Tijdens de eerste dienst op zondag 6 juli preekte dominee Van der Voort over Psalm 119:137 Heere,

Handwritten list of obligations (loans) for church reconstruction, dated 1768.

Item	Amount	Notes
1. 1000	1000	uit gevallen den 1 ^{en} d' may 1774
2. 1000	1000	dit omwilt den 2 ^{en} may 1783
3. 1000	1000	dit uit gevallen den 2 ^{en} may 1784
4. 1000	1000	uit gevallen den 2 ^{en} may 1773
5. 1000	1000	dit uit gevallen
6. 1000	1000	uit gevallen den 3 ^{en} may 1773
7. 1000	1000	uit gevallen den 3 ^{en} may 1781
8. 1000	1000	uit gevallen den 3 ^{en} may 1775
9. 1000	1000	uit gevallen den 3 ^{en} may 1780
10. 3776	3776	den 2 ^{en} may
11. 3774	3774	den 2 ^{en} may
12. 1000	1000	den 1 ^{en} may 1780

De herbouw van kerk, rechthuis, pastorie en school werd op 31.000 gulden geraamd. Het geld buiten de 10.000 gulden subsidie werd verkregen door uitgifte van 21 obligaties van 1.000 gulden. De rente bedroeg drie procent en jaarlijks werd er één obligatie afgelost.

Handwritten receipt from 1768:

1768
 Den 30 yan Wan ne Corneelis Roos
 Jan Craanburgh

Jan Cranenburgh ontving op 30 januari 1768 vier gulden en vier stuivers uit handen van buurmeester Cornelis Roos voor het solderen van de kerktoren. (SAGV in 240/14 bijlagen jaarrekening 1767)

Op de kleine klok was een rijmpje aangebracht, waaruit blijkt dat deze dagelijks werd geluid om het begin en einde van de dag aan te geven. Beide klokken werden in 1943 gevorderd door de Duitsers. (coll Kuijper)

*gy zyt Rechtveerdig, ende elk een uwer Oordeelen is recht. Waarby veele Toehoorders, aldaar in meenigte vergaderd, de tranen uit de oogen geperst werden.*⁴

Deze dienst vond plaats in een huis, daarna waren de samenkomsten in een schuur, die echter niet lang meer beschikbaar zou zijn. Omdat herbouw van de kerk nog wel even op zich zou laten wachten, werd een tijdelijke loods voorgesteld, die moest komen achter het huis van Gijsbert Smit op het huidige marktplein. Eind juli gaf de overheid fiat om daarover met hem te onderhandelen. Het liep anders, want toen Smit aangaf de dominee niet langer te kunnen huisvesten, was ook de kerkloods in zijn achtertuin van de baan. Het lijkt erop dat de verstandhouding met de dominee een deuk had opgelopen, mo-

gelijk door zijn vertrek naar Amsterdam de dag na de brand en misschien was toen ook al bekend, dat de dominee plannen had om naar een andere gemeente te gaan. In elk geval vertrok hij in oktober naar Staphorst. Voor de kerkloods vond men een andere plek: op het (kei)pleintje voor het afgebrande huis van dokter Dubois. Voor de herbouw van kerk, pastorie en school stelde de overheid 10.000 gulden subsidie beschikbaar uit het *comptoir generaal van onse kerkelijke goederen*, mits de gebouwen openbaar aanbesteed zouden worden. Dat gebeurde eind april 1767. De school werd aangenomen voor 2.950, de pastorie voor 5.997 en de kerk en toren kostten 13.400 gulden. Vier maanden later plaatste herbergier Nieman een advertentie in de *Amsterdamsche courant*: op dinsdag 1

De preekstoel uit 1768 heeft ruim tweehonderd jaar dienst gedaan tot hij in 1971 bij de brand van de Grote Kerk verloren ging. (coll Fam Beu-
kers)

september, bij goed weer, zou de spits op de toren geplaatst worden. Vermoedelijk heeft deze gebeurtenis een enthousiaste schare toeschouwers getrokken. De herbouwde kerk werd op 3 juli 1768 ingewijd door de nieuwe dominee Van Yssum.⁵

De herbouw van het gerechtshuis was een zaak van Hilversum. Hiervoor vond de aanbesteding plaats in oktober 1767 voor 4.800 gulden en een maand na de kerk kon ook dit gebouw in gebruik genomen worden.

Vergoeding

In het najaar van 1766 was volop met de overheid onderhandeld over vrijstelling van belastingen. Dat waren er veel in die tijd. Behalve de gewone of *ordinaris* verponding werd er nog eenzelfde bedrag aan *extra ordinaris* verponding geheven. Voor de verbrande huizen werden deze belastingen twintig jaar geschrapt. De veertigste penning op hypotheek hoefde ook niet betaald te worden. Ook

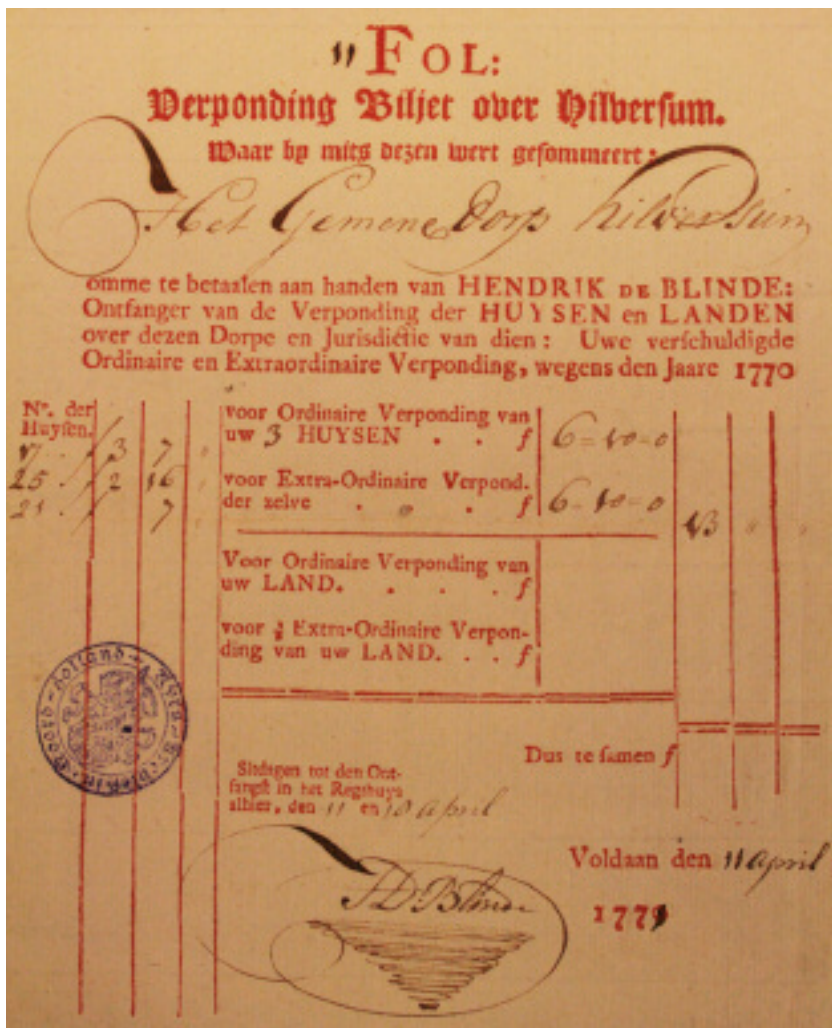
tolrechten op de invoer van bouwmaterialen vervielen, maar wel op voorwaarde dat de nieuwe huizen niet meer met riet gedekt zouden worden, tenzij de eigenaar kon aantonen dat hij zijn beroep alleen onder een rieten dak kon uitoefenen. Verder waren alle getroffen een jaar vrijgesteld van de belasting op gemalen graan.

Natuurlijk was een inventarisatie nodig van de geleden schade. In augustus was men daar al mee begonnen, zo blijkt uit de aantekening, dat *er sterke praesumptien zijn, dat verscheide eigenaars en bewoonders van afgebrande huizen in het opgeeven van hare schaaden niet ter goeder trouw hebben gehandelt.*⁶ Deze lijst is niet in het archief te vinden, wel verschillende inventarisaties van maart en april het jaar daarop.

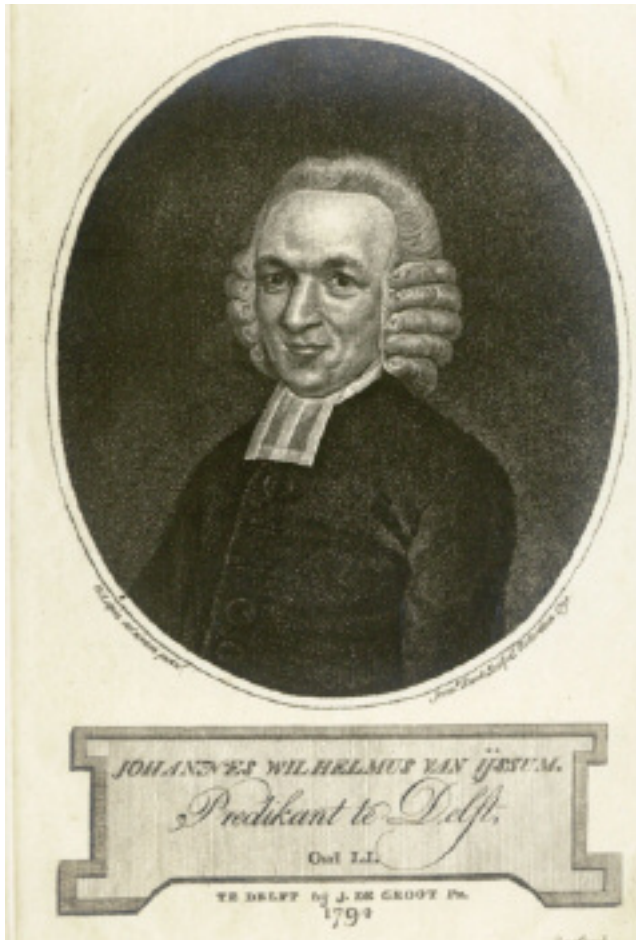
Op de meest uitgebreide lijst komt de totale schade aan huizen en goederen respectievelijk op 182.860 en 143.880 gulden.⁷ De schade moet echter groter zijn geweest. De lijst bevat niet de eerder genoemde overheids- en kerk-

gebouwen. De kosten voor herbouw waren becijferd op 31.000 gulden. Dominee Van der Voort schatte zijn verlies op 10.000 gulden, maar diende geen schadeclaim in. Verder ontbreken op deze lijst twaalf huizen, die wel op latere lijsten voor de verponding voorkomen. Evenmin staat Hartog Michielse, waar de brand begon, op de lijst. Alleen het achterste deel van zijn huis was verbrand. Hij verkocht zijn huis in oktober 1766 met de bepaling dat

het recht op vergoeding van zijn schade van 500 gulden op de koper overging. De eerste schatting van de totale schade, zes ton tot een miljoen, bleek in elk geval niet bewaarheid. Met de betaling uit de opbrengst van de collecte begonnen begin mei 1767. De uitkering was ongeveer dertig procent van de geleden schade.

Verpondingsbiljet, zoals elke huiseigenaar kreeg. Voor het dorp waren dat respectievelijk het veer- en dorps huis en het 'heydens huisje' (Het huidige In d' Lonsvaerder) aan de Gooise Vaart. Over de kerk, pastorie, rechthuis en school was geen belasting verschuldigd. (coll SAGV bijlage jaarrekening 1770)

Dominee VanYssum, die op 9 augustus 1767 bevestigd werd in de Grote Kerk, heeft zich ingespannen om de bij de brand verloren doop- en huwelijksboeken te reconstrueren. Hij vertrok in 1779 naar Delft.

Wederopbouw

Inclusief de kerk gingen er 158 gebouwen verloren. Naar schatting stonden er op dat moment 475 huizen in Hilversum, waarvan twaalf ver van de dorpskern bij de Hilversumse Vaart. Ruim een derde van het dorp was dus verwoest. Sommige mensen werden onevenredig getroffen: 83 mensen verloren hun hele huizenbezit. Daarvan bezaten 69 één, acht twee en drie mensen drie huizen.

De weduwe Matthijs Haan verloor behalve de grutterij haar drie huizen, terwijl Egbert Spijker vier van zijn vijf huizen kwijtraakte. Ook de weduwe Venendaal verloor vier huizen, al had zij nog wel de helft van de molen op de Boomberg in bezit, die nog net was blijven staan. De kinderen van Teunis Brasser waren na de brand alle vijf huizen kwijt. Grutter Cornelis Haan raakte inclusief zijn grutterij ook vijf huizen kwijt, maar behield er nog wel

drie. Molenaar Hendrik de Blinde, die de molen van zijn tante huurde, verloor zelfs meer dan zijn vijf huizen. Een zesde huis was eind 1765 opgeleverd, maar nog niet getaxeed voor de verponding en 'bestond' dus niet. Hij heeft met zijn gezin ongetwijfeld onderdak gevonden bij zijn schoonvader Gijsbert Smit, die vijf van zijn zes huizen had overgehouden.

Direct na de brand was bepaald dat de eigenaar alleen aanspraak kon maken op vergoeding als de herbouw was gestart vóór 1 augustus 1767. Die termijn bleek echter veel te kort en werd met drie jaar verlengd.

De herberg van Gerrit Nieman, de Graaf van Buren, aan de Kerkbrink was in 1767 herbouwd. Ook het nieuwe huis van Klaas Hoogland, naast het pand waar de brand was begonnen, stond er al in de zomer van 1767. Begin april het jaar daarop declareerde hij 25 weken onderdak van

koster, voorzanger en onderwijzer Gijsbert Haan à elf stuivers per week.

Geleidelijk werd het gat weer volgebouwd met nieuwe huizen. Dominee Van IJssum meldt in zijn *Beschryving*, dat op 1 februari 1770 al 140 huizen waren herbouwd. Voor de resterende eigenaren begon de tijd te dringen om te voldoen aan de herbouwwerplijching voor 1 augustus, en dat lukte niet iedereen. In april 1772 verzocht het dorpsbestuur om aan zeven eigenaren, die door armoedige omstandigheden nog niet aan herbouw toegekomen waren, de uitkering toch toe te kennen, maar dat vond de overheid niet terecht. De uitkering moest gebruikt worden voor aflossing van de schuld van het dorp. Als herbouw plaatsvond voor 1 augustus 1778, kon het bedrag alsnog aan hen uitgekeerd worden. Uiteindelijk werden vijf hui-

zen, waaronder de oude pastorie aan de Oude Torenstraat, niet herbouwd.

Herinnering

In 1767 was in verband met de ramp de jaarlijkse kermis afgeblazen en ook de jaren erna stond steeds in de *Amsterdamsche courant* een bericht dat deze geen doorgang kon vinden. Pas in 1774 vond men dat deze vorm van vertier weer gepast was.

Het leven hernam steeds meer zijn gewone gang, het dorp breidde zich geleidelijk uit, maar de herinnering aan de brand bleef, ook toen de laatste overlevenden er niet meer waren. Vaak wordt ook nu nog gerefereerd aan deze brand, met name omdat hierbij de meeste archieven verloren zijn gegaan.

LITERATUUR / BRONNEN

SAGV Archief Perk inv. nr. 99 Stukken betreffende de brand

SAGVo60 Dorpsbestuur inv. nr. 2 Brand 1766

SAGVo27 inv. nr. L248 Verpondingskohier vanaf 1735

NHA 151.1 inv. nr. 586 Kopie verpondingskohier 1732

Bosman, Machiel, *De polsslage van de stad. De Amsterdamsche stadskroniek van Jacob Bicker Raije (1732-1772)* p 191-192 (Amsterdam 2009)

Herpen, J. van, 'De grote brand in Hilversum op 25 juni 1766', *Hilversums Historisch Tijdschrift EP* 1998/2, p 61-67.

Ravesteijn, P.J. van, J. Boerhout & C.L. Heek (red.), *Gedenkboek Hilversum 1424-1924* (Hilversum 1924).

Voort, Harry en Coen van der, 'Bij hem begon de dorpsbrand', *Hilversums Historisch Tijdschrift EP* 1993/1, p 14-24.

Yssum, J.W. van, *Beschryving van Hilversum, 1770*, facsimile uitgave HHT Albertus Perk, 1995.

Kranten op www.delpher.nl

De Nederlandse Mercurius delen 20,21, 22 en 24 op enti815.wordpress.com/full-texts/full-texts-nederlandstalige-tijdschriften/

NOTEN

¹ *Gedenkboek Hilversum*, p44-45.

² SAGVo70 Archief Heek. In een akte van 16-3-1797 wordt melding gemaakt van het verlies van het huis van Tijmen Willemse Vlaanderen, destijds molenmeester. Het archief dat hierbij verloren ging werd gereconstrueerd dankzij kopieën, die Reijer Boelhouwer uit liefhebberij gemaakt had. Vermoedelijk is deze Vlaanderen dezelfde als notaris Tijmen Vlaanderen en is ook zijn notarieel archief bij deze brand al verloren gegaan.

³ De complete tekst van de bijdrage in dit tijdschrift is opgenomen in HHT-EP 1998/2, artikel J. van Herpen.

⁴ *Maandelykse Nederlandse Mercurius*, 21^e deel p240.

⁵ *Idem*, 24^e deel p16-18, bevat een uitgebreide beschrijving van de teksten en de psalmen.

⁶ SAGV, collectie Kuijper 8A notulen van 2-9-1766.

⁷ Dominee Van Yssum, bevestigd op 7-8-1767, noemt in zijn *Beschryving van Hilversum* respectievelijk 185.425 en 146.916 gulden, vermoedelijk bedragen van een meer definitieve lijst.